

Fenomén násilí a dítě

Autor: Jiřina Víravová

Abstract

Phenomenon of Violence and Child. – Reflection on the phenomenon of violence in a society-wide context in relation to children presents to an unstable field full of controversial issues and open answers. Critical approach to the phenomenon of violence outlines the forms of its manifestations among people and thoroughly deals with violent behavior towards children. The text presents alternatives of these pathological manifestations and places them in a broad social context. Respect for human life is projected on the background of cultural and traditional values. The text is supported by the ideas of celebrities and the wide timeline provides a deeper orientation in these issues. Family, child, upbringing, and risks that threaten them are the leitmotif.

Keywords: family, child, upbringing, violence and its forms, traditions, casualness, aggression and aggressiveness, punishment, abuse, victim

Klíčová slova: rodina, dítě, výchova, násilí a jeho formy, tradice, přirozenost, agrese, agresivita, trest, týrání, oběť

Problematika násilí vůči dítěti je vědecky uchopována v různých oblastech, pod různými úhly pohledů. V rámci filosofického nahlédnutí této otázky je člověk konfrontován s ideami, které ho nutí uvažovat v těch nejširších intencích. Vydejme se tímto směrem úvah. Pokusme se v této rozvaze o násilí a dětech najít novou, nebo alespoň ne tolik prošlapanou cestu poznání.

Ohlédnutím za sebe a překročením hranic vytyčeného území, které nám zajišťují příslušnost k národu, zjistíme, že celá historie lidstva, od jeho základu, je plná násilí, vražd a utlačování. Toto ohlédnutí se ovšem stává otřesným v okamžiku, kdy si uvědomíme, jak legitimní formu krutost dějinným vývojem získala a jak ji mlčky, ne lhostejně, přijímáme. Otázkou ale je, zda máme možnost volby? Volby mezi krutostí a mírem. Zda jedinou cestou ke klidu zbraní není boj? Zda mlčením a tichým pozorováním dění nedosáhneme více než křičením a exhibováním.

Naléhavost Kantovy myšlenky zjednání stavu míru v občanské společnosti koreluje s předpokladem rozumných bytostí, které jsou schopné mír, jakožto smlouvu v rámci společnosti, uzavřít, přijmout i ctít. (Pelcová 2006: 9) Zeptejme se a odpovězme si kriticky bez pozlátka. Čím je zajištěno plnění těchto společenských smluv? Co, anebo kdo je schopen garantovat jejich celoplošné dodržování na základě předešlého přijetí, jako svého cíle? Lidé společně u kulatého stolu zvedají ruku proti násilí, a „se zbraní v ruce“ se pak od téhož stolu zvedají, jdou a za mír bojují. Ve jménu lásky se zabíjí, ve jménu Boha se skrze prožitky bolesti k víře obrací.

Odkud k nám vlastně násilí přichází? Je snad dílem člověka, nebo se stává jeho neodlučitelnou součástí v průběhu života, či se s ním snad střetává, kráčí po čas vedle něj a v příhodný okamžik se vytrácí? A opravdu se vytrácí? Co to vlastně násilí je? Nemáme tendence pod tento výraz schovávat vše to, co se rozchází s našimi individuálními představami o libosti a příjemnu?

Definice násilí podle Světové zdravotnické organizace zní: „Násilí je záměrné použití nebo hrozba použití fyzické síly proti sobě samému, jiné osobě nebo skupině či společnosti osob, které působí nebo má vysokou pravděpodobnost způsobit zranění, smrt, psychické poškození, strádání nebo újmu.“¹ Nabízí se otázka, do jaké míry je relevantní násilí proti sobě samému vnímat jako násilí a do jaké míry je potom možné hovořit o vyváženosti mezi jednotlivými složkami obecně platné definice. A co pak taková tradice násilí?

Světové organizace bojující za minimalizaci kulturních tradic, při nichž je proti vůli jedince uplatňován zakořeněný zvyk zohavování, se v mnohých případech dočkaly i kýžených výsledků – v nejvyšší formě zákonů tyto praktiky zakazují. Takové rozhodnutí se činí u zmíněného kulatého stolu, tam, kde si jsou lidé při vzájemném jednání rovni a cítí jednotu v zachování lidského života a nedotknutelnosti člověka.

Jak je ale potom možné, že dochází znovu a znovu k otřásání faktu nedotknutelnosti života, natož pak života dítěte? Právě dítě se zpravidla stává terčem poznamenaným zásahy těchto rituálních praktik! Jak je možné, že i přes výslovné zákazy a zákonná ustanovení se v médiích opakovaně setkáváme s případy dívčích mrtvolek, jejichž tělo je zhyzděno tolik očišťující obřízkou? Jak je možné, že mírové mise jsou zpravidla vojenské? Jak je možné, že se my, lidé v tom nejhlubším přesvědčení o lásce k bližnímu svému shodujeme a vzápětí bližního svého zabijeme?

Smrt není jediná podoba, v níž se násilí manifestuje. „Násilí... prosáklo všechny roviny společenského života v podobě všudypřítomné a anonymní byrokracie, společenského mechanismu, který uvrhl moderního člověka do soukolí státní mašinerie.“ (Pelcová 2006: 9) O násilí a jeho formách slyšíme téměř každý den. Stalo se součástí našich životů, alespoň v té pasivní formě. Násilí je nehmatatelné. Jeví se prostřednictvím lidí. Jednáním člověka se rodí na svět a skrze jeho skutky zanechává v hmatatelném světě svůj otisk.

Můžeme se shodnout, že určitá míra násilí ve společnosti je stálá. Jeho projevy nezřídka vyvolávají otázky po příčinách. Někteří se pokouší nabízet odpovědi, někteří se dokonce pokouší hledat cesty k obrodě toho, co z člověka dělá dobrého člověka. Jiní podobné snahy předem odsoudí vniveč. U těch bývá zlomový ten okamžik, v němž se tváří v tvář sami setkají s některým z projevů krutosti a nelítosti.

Autentické setkání s hrozbou, bytostný pocit strachu, mobilizuje v člověku obranné mechanismy a vybičuje ho k maximálním aktivním formám obranných úvah. Známkou pasivního soucítění s obětí jsou ty tam, jelikož obětí se v tu chvíli stává člověk sám. Je k zamyšlení, proč bývá hranice tolerance k projevům násilí mnohdy prolomena až oním vlastním prožitkem? Přesto se ale domnívám, že v mé myšlence o „podmíněnosti vlastním

¹ Světová zdravotnická organizace. Definice násilí [online]. [cit. 2. 12. 2011]. Dostupné na WWW: <<http://cs.wikipedia.org/wiki/N%C3%A1sil%C3%AD>>.

prožitkem“ existuje výjimka. Takovou výjimku představují situace, kdy je násilí páchané na dětech.

Představme si, jak je nějakému dítěti ubližováno. Bitím, pálením, topením, dušením, trávením, ale také nezájmem, neláskou, odmítáním, opovrhováním, zesměšňováním... Představme si dítě s prokřehlým tělíčkem, v potrhaném oděvu, uplakané a špinavé, jak k nám vztahuje ruku a čeká na projev soucitu. Co říkají Vaše pocity?! Takový obraz je pro lidskou mysl obecně nepříjemný. A pak, podle toho, jaký je člověk ve svém nitru, jaký má charakter, se pocity dále diferencují – zlost, lítost... Alespoň v takových okamžicích je odkládána lhostejnost a lidé se rozvzpomenou na to, že je přirozené soucítit a nikoliv se k sobě otáčet zády.

O přirozenosti soucitu slovy Schopenhauera: „...onen každému člověku vrozený a nesmazatelný, přirozený soucit, který se nám vyjevil jako jediný zdroj neegoistických jednání...“ (Schopenhauer 2007: 552) Dále pak v souvislosti s tím promlouvá o metafyzickém základu etiky a o složitosti otázky dobra a zla: „...tyto pojmy nejsou jednoduché, a priori dané, nýbrž že to jsou výrazy nějaké relace a jsou utvořeny z každodenní zkušenosti.“ (Schopenhauer 2007: 552) K „dobrému“ klade protiklad „špatného“, stejně tak k „dobrému člověku“ protikladně zmiňuje „člověka zlého“. Odhlédnutím od konání dobrého pro druhé, jehož základem je dobrý charakter jedince, a zvážením téhož charakteru jako takového, bez jakéhokoliv vztahu k druhé osobě, „uvidíme, že má zcela bezprostřední účast na blahu i bolu druhých, což jsme poznali jako zdroj soucitu, z něhož u člověka vycházejí ctnosti spravedlivosti a lidumilnosti.“ (Schopenhauer 2007: 552)

Smrt. Polemizovat o její konečnosti přísluší povolanejším. Nicméně je na místě se o ní v souvislosti s násilím zmínit. Smrt přijímáme jako přirozenost, ale není v lidské moci se na ni připravit. Přichází-li náhle, je její realita mnohem intenzivnější. Přichází-li v důsledku násilného aktu, stává se její realita nesnesitelnou.

Obrazové i písemné výjevy zachycující smrt v jejích nejrůznějších podobách, záznamy popisující nelidskost lidského počínání... „Děti byly často vražděny tak, že je uchopili za nohy a rozbili jim hlavu o kmen stromu.“ (Kenrick, Puxon 2000: 73) Nebo: „Esesáci dbali jedině na to, aby novorozeně mělo na stehno okamžitě vytetováno vězeňské číslo. Nebyla tady žádná speciální strava, skoro žádná voda. Podlaha v baráku byla jílová, na jednom konci s přepážkou, kde jsem viděl horu dětských těl a mezi nimi krysy.“ (Kenrick, Puxon 2000: 130)

Jestlipak by hlasy, které popírají samotnou existenci holokaustu, byly tak pevné ve svém přesvědčení, kdyby stály tváří v tvář té hrstce přeživších? Snaha legitimizovat demagogické myšlenky popírající nepopiratelné kategorizaci do škatulky historického revizionismu,² původně seriózního vědeckého proudu, by měla vzbuzovat v rámci humánního nahlížení hodnoty lidského života odpor ke všem jejich sympatizantům, a stejně tak by měla navozovat pocit neúcty a výsměchu lidskému životu.

Lze konstatovat, že vnímání nedotknutelnosti dítěte je kulturně a tradičně podmíněno. Tak třeba v islámském světě se děti rodí „na koni se zbraní v ruce a usínají na kameni“,

² Zpochybňování holokaustu. [online]. [cit. 10. 4. 2012]. Dostupné na WWW: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Zpochybn%C5%88ov%C3%A1n%C3%AD_holokaustu>.

s touhou v srdci bránit svoji zem, zemřít pro ni. Je nutné uvažovat nad tím, co anebo kdo je oním stabilním činitelem, který udržuje v rámci konkrétních území masovou ideu legitimitu krutostí vůči dětem a jak je možné, že děti mnohdy ani samy tyto nebezpečné formy chování necítí jako krok k jejich involuci, záhubě.

Jedním z významných činitelů podílejících se na utváření osobnosti dítěte a jeho vnímání světa, je výchova, jejíž jádro prochází na pozadí mnoha vnějších i vnitřních faktorů různými změnami.

Podstatu této myšlenky vystihuje H. Arendtová v její knize *Krise kultury*, v níž říká, že: „Je významným příznakem krize, dokazujícím její hloubku a vážnost, že se rozšířila i do takových předpolitických oblastí, jako je výchova a vzdělání dětí, kde se autorita v nejširším slova smyslu vždy považovala za samozřejmou. Vyžadovaly ji jak přirozené potřeby bezmocného dítěte, tak i ohledy politické: kontinuitu stávající civilizace lze zajistit jenom tak, že tito nově příchozí – rodem jakoby cizinci – jsou uváděni do hotového, tj. předem ustaveného světa.“ (Arendtová 1994: 5–6)

Nezasvěcený by se mohl ohradit tím, že právě autorita a s ní spojené styly výchovy se mnohdy podílí na trýznitelských tendencích vůči dětem. Pravda je ta, že autoritativní styl výchovy, prezentovaný tak, jak je nám běžně znám, má opravdu na týrání dětí svůj nezanedbatelný podíl. Pravda ale již není to, že autorita je sama o sobě spojená v jejím základním principu s násilím.

Aby mohla být autorita ve výchově uplatňována, musí být dítě ochotné nechat se vést. Skutečnost, že dítě se stává narozením, a potom i dále od tohoto okamžiku, na svých rodičích závislým, tuto podmínku ochoty přirozeně zajišťuje. Je pak na rodičích, jak s touto přirozenou ochotou budou ve výchově dále nakládat. Nedokážou-li rodiče své výchovné působení usměrnit, ztratí nad výchovou, a tím i nad svým dítětem, kontrolu. Z této ztráty pak plyne nepřiměřenost jednání rodičů, mnohdy spojená s násilím vůči dítěti, která se mylně zaměřuje za autoritu. Je žádoucí, aby dítě vnímalo rodiče jako autoritu. Není ale na místě, aby z nich mělo bytostný strach.

Pohled na existenci autority v kontextu světa na ni vrhá zcela jiný rozměr, nežli v úzkém pojetí interakce dítěte a dospělého. Ovšem bylo by možné vést debaty nad determinanty, které ji určují, a které se bez rozdílu v některých ohledech shodují.

Jedním z pilířů autority v celosvětovém měřítku je pravděpodobně moc. Moc, která opravňuje autoritu k tomu být autoritou a mít moc. Má-li někdo moc, je mocný a může, avšak nemusí, vládnout, a může, avšak nemusí, využívat k vládnutí prostředky násilí.

Jsou hmotné majetky určujícím předpokladem k tomu, aby byl člověk mocný? Nebo proti hmotným majetkům v rouše Goliášově stojí davidovský potenciál úsudku? A lze snad z tradice přisuzovat soukromé materii přívlastek nedobrý? Lze ji snad vázat ve spolek se zlem a nekalými praktikami jejího nabývání a následného používání ve jménu tyranie?

Movitost neurčuje to, zda je člověk dobrý či špatný, pouze dává možnost, jakým by mohl být. Důvtip a chytrost neustanovují člověka vůdcem, pouze mu skýtá příležitost se jím

stát. Lze vůbec o něčem s jistotou tvrdit, že má jednoznačně určující potenciál? Můžeme tedy tvrdit, že moc se tím, že je, předurčuje k jejímu užití?

Z jiného úhlu pohledu se nad fenoménem Moci zamýšlí N. Pelcová, která říká, že moc a násilí ve vztahu k vládě jsou k sobě v protikladném vztahu. Tuto kauzalitu opírá o tvrzení, že: „Nikdy neexistovala vláda založená výhradně na prostředcích násilí. Ani ty nejdespotičtější vlády (tyranie a diktatury) nespočívaly v převaze donucovacích prostředků, ale v nadřazeném postavení organizace moci.“ (Pelcová 2006: 11)

V interakci s okolím se ve vzájemných vztazích učíme kontrolovat projevy svého chování. Následnou zpětnou vazbou pak získáváme informaci o tom, jak jsme byli v tomto procesu „učení se chovat“ úspěšní. Společenské kontroly jsme si vědomi a neustále jí podřizujeme projevy svého chování. Kontrola tvoří pomyslný břeh řeky, který nesmíme ve vlastním zájmu opustit. A přeci jsou tací, kteří se do řeky klamného zdání volnosti a nekontroly vrhají. I když mají pocit, že plavou, již dávno se topí. Opustili totiž dobrou vůli k sebekontrolě, a rozhodli se páchat všelijaké zlořády.

Slovy Kanta: „Uměřenost v afektech a vášních, sebeovládání a chladné uvažování jsou nejen v mnohém ohledu dobré, nýbrž dokonce se zdá, že vytvářejí část vnitřní hodnoty osoby. Přesto chybí mnohé k tomu, abychom je bez jakéhokoli omezení prohlásili za dobré (...). Neboť bez zásad dobré vůle mohou být i v nejvyšší míře zlé...“ (Kant 1976: 20) Nemohla by být tato myšlenka klíčem k objasnění stálosti násilí mezi lidmi, v tom nejširším slova smyslu?

Je na rodičích, aby svým příkladným chováním naučili děti, jak žít podle zásad dobré vůle, aby je naučili sebekontrolě, aby je naučili chtít být dobrým člověkem. Je na rodičích, aby využili přirozenou submisivnost dětství, a aby autoritativním vedením, nikoliv tyranii, co možná nejvíce rozvinuli potenciál dětí. Nelze přeci s definitivou o někom říci, že se narodil dobrý nebo zlý, nelze zde ani využít příslovečnou *tabulu rasu*. Co je přirozené, nelze vykořenit. Ale jak se ukazuje, můžeme se to naučit ovládat a usměrňovat.

Lloyd de Mouse kdysi řekl, že dítě je kontejnerem zla. A já bych dodala, že dítě je kontejnerem zla, do něhož rodiče odhazují své nesplněné sny a touhy. Spolehlivým společníkem člověka je od jeho samotné existence touha po moci a úspěchu. V dějinných odkazech lidstva se s touto rozpínavostí člověka setkáváme v různých modifikacích. Účinky této rozpínavosti měly za následek různě hluboké a závažné dopady na další vývoj lidstva. S podobným modelem se můžeme setkat právě v rámci rodiny.

Švýcarský pedagog J. H. Pestalozzi přikládal velký význam rodině, její funkci a především funkci matky. Otec, matka a dítě – tři základní elementy rodiny, kteří jsou nuceni žít společně v takových podmínkách, které jsou výsledkem dlouhé řady kompromisů. Tedy zjednodušeně řečeno, nikdo v rodině nežije tak, jak by si přál on sám, nýbrž tak, jak mu dovolí jeho osobní nastavení přizpůsobit se požadavkům ostatních členů rodiny.

Přirozeně z mého tvrzení vyplývá, že vždy, v jakékoliv formě partnerského soužití, ponese jeden atribut dominance a ti ostatní se o zbylé role podělí, tak, jak to vyplývá z hierarchie dané rodiny. Dítě se tak ocitá na samém konci možností rozhodování o osobním prostoru v prostředí rodiny a nezřídka je na něj pohlíženo jako na pasivní článek rodiny, který je zapotřebí k její společenské úplnosti.

Namísto společného setkávání u jednoho stolu se rodina rozpadá pod tíhou nároků doby, namísto vzájemného respektování se lidé odnaučují učit se úctě, namísto tolerance k svébytnosti já expandujeme. Ovšem není právě takové expandování přirozené projevoování oné svébytnosti? Je nám z povahy vlastní mít svá přání a představy, touhy a v neposlední řadě i potřeby. Máme je my, já, ten vedle mne... všichni je mají. Pak se přirozeně nabízí konfrontace těch, které se v běhu životů na okamžiku setkají, po nějakou chvíli plynou společně, ale za nějaký čas si mohou začít překážet.

Jeden člověk přes druhého nevidí. A i kdyby viděl, neuvidí to, co ten před ním. Tak jako jedním očím připadá „ten hrníček“ krásný, druhým očím se vůbec nelíbí. Tak jako jeden vidí vřelost matky, tak druhý její hněv. I způsob, jakým je na objekt pohlíženo, určuje do jisté míry jeho charakter. Nůž je dobrý na krájení, špatný v ruce vraha, polibek je příjemný mileneckému páru, nikoliv malé dívce ve svíravém objetí zralého muže. Snad v důsledku takové povahové dvojznačnosti, i víceznačnosti objektů, dochází k různým mezilidským lapsům. Je s politováním, že v důsledku podobných nedorozumění, byl zmařen nejméně dětský život. Věc se jednoduše v rozhodující okamžik nejevila jednoznačně.

Je pouze na nás, zda jsme ochotni přiznat si tu skutečnost, že děti týrány byly, jsou a budou, a že každý člověk nese za takové patologické jednání dospělých odpovědnost a podílí se na takové hanebnosti v tu chvíli, kdy o týrání ví, ale z neznámého, pro mě nepochopitelného důvodu mlčí. Nesmíme se bát mít otevřené oči a všimnout si dění kolem sebe. Je nutné mít na paměti, že nelidskost chování je pro agresora natolik přirozená, jako je nám ostatním přirozené dýchat.

Motiv násilí protíná společnost odedávna. Podíváme-li se do dějin kteréhokoliv národa, přesvědčíme se, že je tento motiv zastoupen v každém z nich. Na jedné straně spanilost starého Řecka, velikost jeho myslitelů, nadčasovost staveb – vznešenost Říma, výchova k udatnosti, a na straně druhé? Kruté boje v arénách, ostrakismus, zkoušky vínem a v neposlední řadě shazování novorozeňat se skály. Kulturní dědictví a tradicí uchované zvyky – to je to, co si po generace uchováváme a předáváme dál. Nemusí to být „pouhé“ budovy, sbírky, pohádky (pro děti tolik důležité), říkanky, stříbro po babičce. Může to být názorová společenská jednotnost ve vnímání hodnoty a nedotknutelnosti lidského života.

Zastavme se jen krátce u významu pohádek. Pohádka, coby útvar v původním literárním slova smyslu určený dětem, je prostředím, v němž dobro vítězí nad zlem a láska překoná všechno zlé. Prostřednictvím pohádky se ti nejmenší z nás učí rozeznávat zlo od dobra. Není tedy podmínkou k uvědomění si toho dobrého, existence špatného? Tak jako se nám nejjasněji bílá ukáže na černé, tak jako si uvědomíme hodnotu zdraví v čase nemoci, tak jako vnímáme nepostradatelnost lásky v době její nepřítomnosti, stejně tak rozumíme zlému na pozadí dobrého a naopak.

Výchova je mnohdy ovlivňována tím, „co by se mělo“ a „jak by se mělo“. Moderní přístupy zastiňují lety ověřené výchovné praktiky. Na rodiče se hrne změt nových informací, která namísto podpory jejich nezávislost ve výchově podlamuje. V důsledku informačního přesycení, se rodiče stávají nerozhodnými a vzhledem k tomu se jejich výchova stává ambivalentní. Takové rodinné prostředí je daleko klidnějšímu místu, v němž je dovoleno dítěti vyrůstat ve zralého, stabilního jedince.

Doba, kdy bylo dítě považováno za „zmenšeninu“ dospělého, je ta tam. Ale i dnes jsou popisovány případy rodičů, kteří takto na své děti pohlížejí. Nicméně se považujeme v porovnání s našimi předky za kultivovanější a tradicí obohacenější. Tudiž jakýmkoliv průměrem ve smyslu úpadku k dobám minulým máme tendence se urputně bránit. Domnívám se, že postoj společnosti k výchově dětí se v posledních letech zásadně nezměnil, pouze přijal podmínky současného obrazu společnosti.

H. Arendtová zmiňuje ve vztahu dítěte a americké kultury termín „dětský svět“. V něm by měly být pouze děti a mezi nimi výhradně autonomní vztahy. Říká, že v takovém světě by měly děti rozhodovat samy o sobě. „Autorita, jež dítěti říká, co má dělat a co ne, zůstává v samotné dětské skupině. To však vede krom jiného k situaci, kdy je dospělý vůči dítěti bezmocný a ztrácí s ním kontakt.“ (Arendtová 1994: 105) Předpokladem vztahování se k dítěti autorka předjímá dlouhou cestu jeho dotazování.

Nahlédněme do *dětského světa Arendtové* obyčejnými očima kteréhokoli rodiče. Ztrátu onoho kontaktu si mohou někteří z nich vykládat jako zásah do svých rodičovských výsad, jako ztrátu kontroly nad vlastním dítětem. Reakce na to mohou být různé, ale vesměs nepříjemné. Vyhýbat se a zbavovat nepříjemného je lidem vlastní. A tak východisko ze situace, v níž se rodič stává bezmocným tváří v tvář svému dítěti, by mohlo být nasnadě. Tedy oprostít se od příčiny onoho rodičovského nezdaru. Možná, že k osvětlení problematiky týrání dětí napomůže, podíváme-li se na ni jako na důsledek osobního selhání rodičů.

Odpovědnost k výchově vlastního dítěte je něčím, čemu se učíme od dětských let. V rodině, ve škole, ve vrstevnické skupině. Ale také sledováním televize, posloucháním hovorů ostatních lidí, čtením... „I v nejegalitárnějším svazku existuje nutná závislost dítěte na rodičích, která však má povahu závazků a společensky kontrolovaných povinností vůči dítěti. Jednou z garancí jejich úspěšné realizace je pevný svazek rodičů. Jeho narušení obvykle mívá pro tyto závazky negativní důsledky... Mezi kulturami i ve vývoji kultur se však mohou lišit názory a praktiky v tom, co naopak mohou rodiče od dětí vyžadovat, k jakým hodnotám a jak děti vést.“ (Havlík, Kořa 2002: 73–74)

Hodnotový žebříček jedince se utváří v průběhu jeho života, je ovlivňován mnohými faktory. Informace, které na nás den co den naléhají ze všech stran, nelze přehlížet a síla jejich přenosu je natolik intenzivní, že se střípky každé z nich více či méně otiskují do našeho vědomí. Následným skládáním těchto střípků získáváme dílčí obrazy, v nichž se pak zrcadlí naše osoba, jejíž tvář se snažíme otiskovat do těch, nad nimiž máme moc. Máme přirozenou potřebu expandovat do svého okolí a rozsévat sebe sama. A výchova našich potomků nám takové chování ospravedlňuje, dává nám právo a zároveň ukládá i povinnosti.

Racionalita výchovy, jejíž doménou je násilné chování vůči vychovávanému, ztrácí na své váze, až zcela vymizí. Uhlídat hranici mezi přiměřeným a nepřiměřeným fyzickým trestáním dítěte je jako rozhodování plavčíka, zda se člověk topí, nebo jen mává na své známé na břehu. V obou případech může být za jistých okolností pozdě. Pak již stojí tvář v tvář smrti. „Násilí, sloužící jako přirozený nástroj, je racionální do té míry, dokud je účinné pro dosažení cíle, kterým musí být ospravedlněno.“ (Arendtová 2004: 58)

Ptejme se! Proč dospělí lidé týrají děti? Byl týrající dříve týrán? Lze se s prožitky z týrání vyrovnat? Je snad samozřejmostí, že dospělý člověk je vždy silný a své problémy řeší

racionálně? Má se agresor na koho obrátit a žádat o pomoc, aniž by byl hned onálepkován za zrůdu? Ví týrající, jak s takovým společensky nepřijatelným chováním přestat? Nepředkládám zde obhajobu dospělých agresorů, pouze nabízím jiný úhel pohledu na tuto problematiku. Pohledu na tyrany dětí, kteří mohli být týranými dětmi.

Problematika násilí na dětech není vykřičníkem pouze současné společnosti. S tímto fenoménem je lidstvo konfrontováno po celou dobu jeho existence. Pouze nahlížení na utrpení jako takové, prochází změnami a citlivost na jeho vnímání se spolu s námi vyvíjí. Absurdnost násilí páchaného na dětech je umocňována faktem, že se nezřídkou odehrává v rodinách dětí.

Tolik organizací, společností a nadací bojujících proti útlaku na dětech. Vydávání zákonných nařízení, opatření, organizování konferencí, zřizování specializovaných zařízení, vyčleňující se profesní organizace, hojně vydávání odborných publikací, natáčení filmů s modelovými situacemi, ale stále je to málo. Na zastavení krutosti ze strany dospělých vůči dětem to zkrátka nestačí. Ptám se proč? Pravděpodobně je násilí člověku vlastní tak, jako bytí samo. Násilí tvoří zase jenom násilí.

Naděžda Pelcová uvádí ve svém článku *Kontexty násilí*, že: „...základním antropologickým, a proto též výrazným sociálním rysem násilí je jeho nakažlivost. Šíří se stejně jako epidemie – přenosem, dotykem. Ti, kdož zažili násilí, se stávají častěji sami násilníky. Výzkumníci dokonce došli k závěru, že osobní zkušenost s násilím má u mladých lidí větší vliv na jejich násilnictví než chudoba, neurovnané vztahy...“ (Pelcová 2006: 7)

Člověk je tvor, který je schopen lovit ve vlastních vodách, a to bez racionálního důvodu. Pohnutka takového chování, založená hluboko v mysli jedince, překračuje již zmiňovanou dobrou vůli sebekontroly. Rozum, danajský dar. Jeho přispěním je člověk schopen jakékoliv iracionálno ke své spokojenosti obhájit v racionálno. „Neboť ačkoliv rozum není zcela způsobilý, aby bezpečně vedl vůli, pokud jde o její předměty a uspokojování všech našich potřeb..., nicméně je nám přidělen jako praktická schopnost, tzn. jako taková, která má ovlivňovat vůli.“ (Kant 1976: 23–24)

Násilí provází společnost odedávna. Jeho stálost v ní vypovídá zároveň o jeho společenské podmíněnosti. Tedy sama skutečnost, že jsme, předurčuje i násilí k tomu, aby bylo. Idea „světového míru“ zní proto v mých uších jako Don Quijotův boj s příslovečnými mlýny. Na druhou stranu – když nemůžeme zvítězit, můžeme mít zápal pro věc, a tím i mnohé změnit. Nemyslím si, že je správná cesta velkých gest a prázdných slov. To je spíše cesta odpovědného přijetí života, především pak výchova dětí k jeho úctě a nedotknutelnosti.

Tezí o tom, zda je člověk od přírody disponován k tomu být násilný, nalezneme v literárních pramenech mnoho. Některé z nich byly dokonce postupně zapracovány do vědeckých teorií, od jiných se zcela upustilo.

Tak třeba Freudův pudový model, podle kterého vychází agresivní chování z vrozeného pudu k němu. (Fischer, Škoda 2009: 50) O pudech hovoří jako o zdroji psychické energie. Mimo jiné definuje pud smrti, *thanatos*, v němž spatřuje možný původ agresivního chování člověka. „Pud smrti je hypotetickým zdrojem agresivních a destruktivních tendencí ve vztahu k sobě, druhým lidem i objektům vnějšího světa.“ (Plhánková 2006: 170)

Nebo Dollardova teorie, která vztahuje agresi k frustraci. (Paulík 2010: 51) Tato teorie byla postupně rozšířena, nicméně její stěžejní myšlenka se opírá o tezi, že jakákoliv dlouho trvající frustrace v našich životech, vede v různé míře k projevům agresivního chování. Tuto teorii lze aplikovat i na problematiku týraných dětí – frustrovaný jedinec není schopen překonat překážku způsobující jeho frustraci a zaměřuje se na dítě, jako na obětího beránka jeho narušených pocitů a prožívání.

V neposlední řadě zmiňme Bandurovu teorii naučeného chování. Tato teorie pracuje s myšlenkou, že agresivní chování je výhodné. Totiž že lidé se pozorováním naučili, jak moc se agrese vyplácí. (Jandourek 2008: 121) V souvislosti s touto teorií byl proveden experiment: „Promítli dětem z mateřské školy filmy zobrazující osoby, které si mírumilovně nebo agresivně hrály v místnosti s hračkami. V agresivním filmu děti viděly jak herec bije a kope velkou panenku ‚Bobo‘. Když potom děti dostaly příležitost hrát si v této místnosti, častěji se k panence chovaly agresivně. Když viděly, že je herec za agresivní chování odměněn, napodobovaly agresivní chování ještě častěji.“ (Hayesová 2011: 119)

Pokusme se nahlédnout téma násilí z pozice zmiňovaných teorií agrese.

Názorným příkladem Freudovy myšlenky o vrozenosti agrese mohou být samotné děti. Děti, které ještě nebyly vystaveny žádným agresivním podnětům, které prozatím neměly od koho převzít vzorec násilného chování. A přeci – při uplatňování svých vlastnických práv na bábovičku se neostýchají svého protivníka udeřit lopatkou. Již pouze pozdvižením ruky proti někomu prezentují svou vůli vzniklé situaci vládnout. Tedy agresivní projev dítěte vzešel z přirozeného puzení jeho mysli.

Pokračujme teorií o interakci mezi frustrací a agresí. Budeme-li akceptovat, že se již s dispozicemi k násilí rodíme, lze očekávat, že bude během života tu a tam do našeho chování pronikat. Zátěžové situace, ve kterých jsou nejsilněji zažívány pocity frustrace, přímo vybízí k projevům agrese. Tak třeba dlouhodobé neuspokojování potřeby spánku matky novorozence. Milující matka se stává záhy podrážděnou, agresivní. Péče o novorozeně je náročná a vyžaduje určitou oběť. Skutečnost nejvyššího počtu zavražděných dětí do jejich jednoho roku Dollardovu teorii agrese podtrhuje. Přirozeně nereagujeme všichni stejně. Volba mezi útokem a útekem nebývá složitá, odvíjí se pouze od dalších osobnostních složek jedince a jeho zkušeností s analogickými situacemi.

V návaznosti na zkušenost s analogickými situacemi zmiňme poslední z uvedených teorií. Tak, jako se v průběhu života učíme principům společensky přijatelných norem chování, tak se i stejným způsobem učíme takovému chování, které se vzhledem k našemu individuálnímu vnímání ukázalo pro konkrétní situaci jako nejvýhodnější. Osvědčí-li se jednou někomu, že za své zjištěné nedobré činy není potrestán, bude pravděpodobně takové chování opakovat. I z tohoto úhlu pohledu bychom tedy mohli posuzovat fenomén násilí. Především pak jeho individuální formy projevu, jako je třeba agresivita zaměřená na dítě.

Na základě toho, co jsem již ve svém příspěvku sdělila, jsem dospěla k názoru, že násilí se rodí na svět pouze naší vůlí. Prostřednictvím rozmanitosti determinant, které lze jen s obtížemi a priori specifikovat, čeká v našich duších na vhodnou příležitost k jeho projevení se. Spolu se svým hostitelem se vyvíjí a manifestuje do okolí. Je to něco, čím jsme zatěžkáni a doposud jsme nenašli způsob, jak se takového nákladu zbavit.

Snad proto, že si této lidské tragédie pro její přirozenost nejsme ani vědomi, přehlízíme ji, anebo ji tiše přijímáme. Potom se v našich kruzích člověčenství probudí čas od času nějaká z lidských zrůd, která nedokáže tuto zlost lidské bytosti uhlídat a jejím neovládnutím poukáže na ohavnost lidskosti. A my jdeme stále dál, slepí k sobě samým a kritičtí k ostatním.

„Pro filosofy výchovy a pedagogy je tu důležitý úkol na poli prevence násilí: nechápat výklad o kořenech a zdrojích různých kulturních okruhů pouze jako prostý výčet dat a informací určených k memorování, které se dají pohodlně zkoušet. Cílem jejich práce je najít cestu jak hluboce vnitřně zainteresovat své žáky a posluchače na věčných otázkách lidství a hledání jejich řešení. Možná zároveň pochopí, že „se stane ‚rytířem Grálu‘, (...) kdo vezme cokoli lidského opravdu do všech důsledků“. (Žďárský 2006: 124)

I přes klamně zdání propracovanosti popsání fenoménu násilí vůči dětem se stále vynořují nedůvěřivé hlasy, které vznášejí mnohé otázky, bránící nečinným tendencím. Pro mne jednou z takových nezodpovězených, i když již v odborné literatuře popsaných otázek zůstává, proč týrané dítě o svém utrpení mlčí? Nabízí se odpověď podtrhující naivitu lásky ve vztahu dítěte k rodiči.

Jak ale potom zdůvodníme mlčenlivost dítěte v případě, kdy jeho trýznitelem je docela cizí osoba? Tento postoj oběti si vysvětlují strachem, pramenícím především z nevědomosti, jenž je danému věku přirozeností.

Cizí týrající dospělá osoba versus malé naivní dítě – pokusme se vrátit se v představách do našich dětských let a vybavit si naše dětské úzkosti. Nepřijít pozdě domů, nepřinést špatnou známku, nenavazovat hovor s cizími lidmi, nezvedat nic ze země (...) v případě neuposlechnutí následuje trest, výchovný trest, jehož přiměřenost je zcela výhradně výsadou vychovávajícího. A právě tento okamžik, jehož determinantou je míra, je podle mě pilířem dětského strachu.

Vnímá-li dítě trest v případě neuposlechnutí jako adekvátní, nijak ho neponižuje či nezraňuje, získává zkušenost odpovědnosti a vytváří se tím mezi ním a rodičem pouto, založené na důvěře, která je předpokladem pro otevřený vztah mezi dvěma osobami. Dítě získává pocit zázemí, sounáležitosti a opory, získává rodiče – trestající, ale milující tak, jak dětská duše touží cítit. Avšak můžeme se jen domnívat, co činí v dětských očích trest adekvátním.

Obává-li se dítě vlastních rodičů, nelze již hovořit o otevřeném vztahu. V prostředí, které člověka nějakým způsobem ohrožuje a jedinec si hrozbu uvědomuje, vynaloží mnoho sil k tomu, aby se vzniku nepříjemné situace vyhnul. Vytváří se opačný model ke vztahu otevřenému. Přirozeně rodič napjatou atmosféru vycítí, stejně tak jako vycítí, že se mu jeho vlastní dítě vzdaluje, ztrácí nad ním kontrolu a vnímá nepříjemné pocity z dětské rivality. Zacílí svou pozornost na dokazování dílčích projevů neposlušnosti v chování, stává se „hlídačem“ dítěte a v ten okamžik ztrácí autoritativní postavení vychovávajícího, které mu bylo dáno jako rodičovská výsada.

„Autorita vždy vyžaduje poslušnost, a proto se obvykle omylem považuje za určitou formu moci či násilí. Autorita však použití násilí a vnějších donucovacích prostředků

vyklučuje. Síly se používá až tam, kde autorita nefunguje, kde již selhala.“ (Arendtová 1994: 6) Tím, že rodič ztrácí výsadu autority, ale neztrácí pocit oprávnění dítěti ze svého postu vládnout, sahá po prostředcích, jimiž je schopen si do jisté míry poslušnost dítěte zajistit – sahá k prostředkům násilného jednání. Krátkozrakost takového postoje ale mívá fatální následky, které si zpravidla rodič neuvědomuje.

Další z mnoha pro mě nezodpovězených otázek je, proč je rodič schopen týrat vlastní dítě? Je odpovědí nevyzrálá osobnost rodiče? Získání jakéhosi pocitu pseudomoci nad vlastním dítětem?

Vědomí možnosti vlastní dítě ovlivňovat, směřovat ho do slepých uliček, možnost vytvářet mu podmínky, v nichž pro přežití je nezbytností zůstat svému rodiči věrný, oddaný – být k němu loajální nebo dokonce jeho počínání i omlouvat. Vypočítavost, se kterou dospělý vytváří takové prostředí svému dítěti, je uplatnitelná pouze v rámci vlastního rodinného kruhu. Nadvláda, nepoměr sil, materiální závislost dítěte, to vše nahrává tyranovi, který mnohdy zůstává skrytý.

Není výjimkou, že se na týrání dětí podílí oba z rodičů, že jsou do týrání zapojeni i ostatní členové širší rodiny. Vzhledem k tomu, že dětem je vlastní o násilnostech probíhajících za dveřmi domova mlčet, mnohdy nevyužijí ani možnosti svěřit se tomu rodiči, který do násilných praktik zapojený není. Paradoxně nebývá výjimkou, že v případech, kdy dítě získá odvalu a s důvěrou přichází s prosbou o pomoc za svým násilně nezainteresovaným rodičem, setká se s obhajujícími tendencemi rodiče ve prospěch agresora. Je na místě se opět tázat proč?

Percepce šokové situace je individuální, ale Vágnerová popisuje prožívání šoku v několika fázích. Fáze popření skutečnosti vystihuje problém alibismu v případě, kdy je rodič konfrontován se skutečností o týrání jeho dítěte. Situace je pro něj natolik tíživá a nepříjemná, že v důsledku citové dezorganizace a neschopnosti uvěřit, se uchýlí k jejímu popření. Tím dítěti volajícimu o pomoc zavře dveře, které se zdály v jeho očích jako poslední otevřené.

Otázka týrání dětí je plná nedorozumění mezi těmi, kdo chtějí pomáhat a kdo pomoc potřebují. Je plná strachu obětí a vypočitatelnosti agresorů. „Místo vztahu rovného s rovným, v němž je třeba druhého přesvědčovat a riskuje se neúspěch, je zde zásah diktátora, odvozený z absolutní nadřazenosti dospělého, a snaha vytvořit nové jako fait accompli, tj. jako by nové již existovalo.“ (Arendtová 1994: 100)

„Člověk se cítí osamocen (přestože je obklopen množstvím lidí)... Člověk obtížně hledá svou identitu, své místo ve světě i mezilidských vztazích. Nejsnáze získává informace o sobě, vědomí vlastní identity prostřednictvím vztahovosti...“ (Kudová 2006: 125) Vztahy mezi dětmi a dospělými ovlivňují vztahy mezi dětmi samými. Děti přenášejí vzorce chování získané výchovou do širších sociálních vztahů a tuto zkušenost si s sebou nesou až do dospělosti.

Působí-li na dítě v době formování jeho identity negativní, neřkuli patologický vliv ze strany dospělého, s jistotou bude tímto působením celistvost jeho osobnosti významně zasažena. Takové hluboké niterné zasažení se podle mě projevuje třemi možnými způsoby.

Oběť týrání si zatížení z dětství ponese celým svým životem jako nepřekonatelné trauma. Role oběti se ve své podstatě nikdy nezbaví, což se promítne i do jeho naplňování dalších sociálních rolí, nevyjímaje roli rodiče.

Oběť týrání v sobě zmobilizuje všechny záchranné systémy, které sice není schopna uplatnit pro její aktuální tíživou situaci, ale přetlak nashromážděné negativní energie uvolní v dospělosti, čímž je opětovně v základech bezprostředně ohrožena nejméně jedna z jeho sociálních rolí. Nasnadě je přirozeně role rodiče, potažmo partnera.

Poslední model hlubokého zasažení nitra oběti týrání opírám o vlastní zkušenost s takovými lidmi. Oběť týrání je natolik silnou osobností, že se s tíživou zkušeností z dětství do značné míry vyrovná, popřípadě ji vytěsňuje z vědomí. Ovšem lze konstatovat, že vzpomínky na týrání jsou natolik traumatizující, že silou podvědomí člověka zasáhnou náhle ve chvíli, kdy to sám nejméně očekává.

„Nenávist se vždy rodí z prožívání vlastní malosti, ať jde již o malost zaviněnou jakýmkoli způsobem. Ale tato věta rozhodně neznamená, že silní (nietzscheovsky silní) mají k nenávisti daleko. Bezmocnost vede k nenávisti. Nemůžeme vůbec nic dělat, před námi stojí něco, co nezvládneme. Nemáme na vybranou. Pak se tváříme jakoby nic, ale ve skutečnosti v nás klíčí nenávist.“ (Hogenová 2006: 15)

Přístav vlastní duše je místo, v němž se veškeré dění umí zastavit, v němž máme sami na sebe čas. Umíme pohladit, ale i pokárat. Pečujeme o vlastní člověčenství, nechtějme být někým, kým nikdy býti nemůžeme a chtějme být maximálně dobrými, těmi, jakými jsme se narodili. Pak by nás pocit malosti neměl nikdy dostihnout.

Závěrem

Je více než důležité systémově vytvářet záchrannou síť pro dětské oběti násilného chování, ještě důležitější je, zhušťovat její oka, aby jimi propadl co nejmenší počet takových dětí, ale to nejdůležitější je být odpovědným, trpělivým a milujícím rodičem při výchově vlastních dětí... Jinak žádná záchranná síť nikdy nebude a ani nemůže stačit.

SEZNAM LITERATURY

ARENDOVÁ, Hannah. *Krise kultury. Čtyři cvičení v politickém myšlení*. Praha: Mladá fronta, 1994. ISBN 80-204-0424-4.

ARENDOVÁ, Hannah. *O násilí*. Praha: OIKOYMENH, 2004. ISBN 80-7298-128-5.

FISCHER, Slavomil, ŠKODA, Jiří. *Sociální patologie*. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-2781-3.

HAVLÍK, Radomír, KOŤA, Jaroslav. *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-635-7.

HAYESOVÁ, Nicky. *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-909-5.

HOGENOVÁ, Anna. Násilí a jeho význam dnes. In *Sborník z mezinárodní konference konané na Univerzitě Karlově Pedagogické fakultě v Praze dne 4. 5. 2006*. Praha: Univerzita Karlova, 2006. ISBN 80-7290-272-5.

JANDOUREK, Jan. *Průvodce sociologií*. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2397-6.

KANT, Immanuel. *Základy metafyziky mravů*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1976.

KENRICK, Donald, PUXON, Grattan. *Cikáni pod hákovým křížem*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2000. ISBN 80-244-0048-0.

KUDOVÁ, Lucie. Výchovná prevence násilí. In *Násilí ve výchově, umění a sportu. Sborník z mezinárodní konference konané na Univerzitě Karlově Pedagogické fakultě v Praze dne 4. 5. 2006*. Praha: Univerzita Karlova, 2006. ISBN 80-7290-272-5.

PAULÍK, Karel. *Psychologie lidské odolnosti*. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2959-6.

PELCOVÁ, Naděžda. Kontexty násilí. In *Násilí ve výchově, umění a sportu. Sborník z mezinárodní konference konané na Univerzitě Karlově Pedagogické fakultě v Praze dne 4. 5. 2006*. Praha: Univerzita Karlova, 2006. ISBN 80-7290-272-5.

PLHÁKOVÁ, Alena. *Dějiny psychologie*. Praha: Grada, 2006. ISBN 978-80-247-0871-3.

SCHOPENHAUER, Arthur. *O vůli v přírodě a jiné práce*. Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1547-1.

WOLFF, Larry. *Týrání a zneužívání dětí ve Vídni v době Freuda. Korespondenční listky z konce světa*. Praha: Triton, 2007. ISBN 978-80-7254-869-9.

ŽDÁRSKÝ, Pavel. Neznalost vlastních kořenů: jeden ze zdrojů násilí. Násilí ve výchově, umění a sportu. In *Sborník z mezinárodní konference konané na Univerzitě Karlově*

Pedagogické fakultě v Praze dne 4. 5. 2006. Praha: Univerzita Karlova, 2006.
ISBN 80-7290-272-5.

Elektronické zdroje:

Světová zdravotnická organizace. *Definice násilí* [online]. [cit. 2. 12. 2011]. Dostupné na WWW: <<http://cs.wikipedia.org/wiki/N%C3%A1sil%C3%AD>>.

Zpochybňování holocaustu. [online]. [cit. 10. 4. 2012]. Dostupné na WWW: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Zpochyb%C5%88ov%C3%A1n%C3%AD_holokaustu>.

(Mgr. Jiřina Vířavová, DiS. je doktorandkou na Katedře speciální pedagogiky UK PedF.)